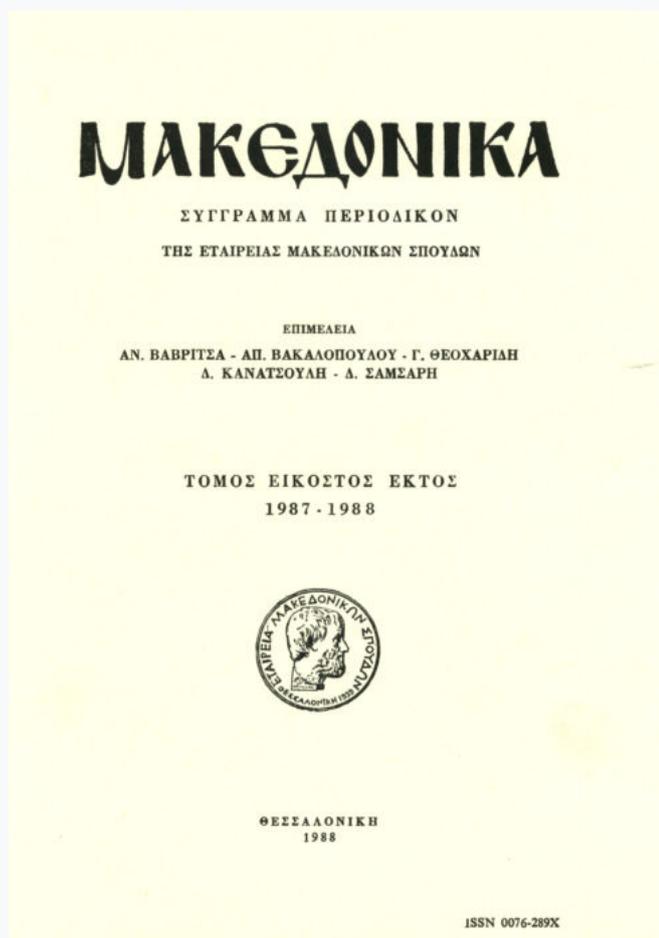

Μακεδονικά

Τόμ. 26 (1987)

Αφιερώνεται εις την μνήμην Χρίστου Ευαγγ. Λαμπρινού, Αθανασίου Ιω. Κωνσταντινίδου

Οι Μακεδόνες βασιλείς και οι χρησμοί

Α. Κ. Καραδημητρίου

doi: [10.12681/makedonika.1077](https://doi.org/10.12681/makedonika.1077)

Copyright © 2015, Α. Κ. Καραδημητρίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραδημητρίου Α. Κ. (1987). Οι Μακεδόνες βασιλείς και οι χρησμοί. *Μακεδονικά*, 26, 126–138.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1077>

ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΒΑΣΙΛΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΧΡΗΣΜΟΙ

Με τη μικρή αυτή μελέτη σκοπεύουμε να παρουσιάσουμε με κάποια συντομία και να σχολιάσουμε κατά περίπτωση τους χρησμούς που αναφέρονται σε Μακεδόνες βασιλείς, ελπίζοντας πως συμβάλλουμε κάπως σε μια καλύτερη γνωριμία με τον κόσμο των αρχαίων Μακεδόνων. Επειδή συλλογές χρησμών δε διασώθηκαν από την αρχαιότητα, αν και πρέπει να υπήρχαν τέτοιες¹—οι συλλογές χρησμών που έχουμε είναι νεότερες²—πηγή μας σχεδόν μοναδική θα είναι οι αρχαίοι συγγραφείς, οι οποίοι συχνά στα κείμενά τους παραθέτουν χρησμούς άλλοτε από πίστη και άλλοτε από πολεμική διάθεση προς τα μαντεία, ή για να αιτιολογήσουν, να δώσουν κύρος, ακόμη και να διανθίσουν λογοτεχνικά τα διάφορα γεγονότα που πραγματεύονται. Φυσικά, κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, είναι ευνόητο πως ανάμεσα στους χρησμούς που έχουν διασωθεί, υπάρχουν και χρησμοί *post eventum* και πλαστοί, πλασμένοι κατά το πρότυπο των γνήσιων, γι' αυτό και το πρόβλημα γνησιότητας των χρησμών είναι υπαρκτό. Ωστόσο, επειδή το πρόβλημα αυτό, όσο και αν είναι υπαρκτό, ουσιαστικά παραμένει άλυτο, μια και οι κατά καιρούς μελετητές δεν έχουν αρκετά στοιχεία για να θεμελιώσουν τις κρίσεις τους³, στην εργασία αυτή θα παρουσιαστούν οι χρησμοί χωρίς να τεθεί γι' αυτούς θέμα γνησιότητας. Άλλωστε και ένας χρησμός, που πλάστηκε για να αιτιολογήσει κάποιο γεγονός ή έχει ανεκδοτολογικό χαρακτήρα, είναι δυνατόν κάποτε να ρίξει φως σε πτυχές που ίσως δεν έχουμε γνωρίσει. Ας μην ξεχνάμε ότι το ανέκδοτο που παραθέτει ο Πλούταρχος για το Θεμιστοκλή με τα λόγια «οὐκ ἔξ με καθεύδειν τὸ τοῦ Μιλτιάδου τρόπαιον»⁴, φωτίζει ίσως

1. Βλ. Η ρ ό δ. 6, 57, 4, και H. W. P a r k e - D. E. W. W o r m e l l, *The Delphic Oracle*, τόμ. 2, Οξφόρδη 1956, σ. 7 και 12 (προλεγ.).

2. Βλ. και Α. Κ. Κ α ρ α δ η μ η τ ρ ί ο υ, *Οι χρησμοί του μαντείου των Δελφών*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 32-33.

3. Βλ. Α. Κ. Κ α ρ α δ η μ η τ ρ ί ο υ, ό.π., σ. 26 κ.ε. Για παράδειγμα, αξίζει να δει κανείς τις αντίθετες απόψεις που αναπτύσσουν από τη μια οι H. W. P a r k e - D. E. W. W o r m e l l (τ. Ι, ό.π., σ. 240) και από την άλλη ο W. W. T a r n (*Alexander the Great II, Sources and Studies*, Appendix 21, σ. 344 κ.ε.) για τον ίδιο χρησμό «άνικητος εἰ, ὃ παῖ», που θα δούμε παρακάτω.

4. Π λ ο υ τ., Θεμιστ. 3.

πολύ καλύτερα το χαρακτήρα του Έλληνα πολιτικού από άλλες ιστορικές μαρτυρίες.

Για τους χρησμούς θα περιοριστούμε εδώ μόνο σ' αυτά τα προκαταρκτικά, με την παρατήρηση πως μιλώντας γι' αυτούς εννοούμε κυρίως τους χρησμούς του μαντείου των Δελφών, όχι μόνο λόγω της γεωγραφικής θέσης του τελευταίου σε σχέση με το βασίλειο της Μακεδονίας, αλλά προπάντων γιατί το μαντείο των Δελφών πολύ νωρίς ξεπέρασε σε φήμη και κύρος τα άλλα μαντεία και έπαιξε πρωτεύοντα και κυριαρχικό ρόλο στη θρησκευτική, ηθική αλλά και πολιτική ζωή της αρχαίας Ελλάδας. Όσο, τώρα, για τους Μακεδόνες βασιλείς, δύο απ' αυτούς, ο Φίλιππος ο Β' και ο γιος του ο Μ. Αλέξανδρος, συγκεντρώνουν τους περισσότερους και ίσως τους πιο ενδιαφέροντες χρησμούς, πράγμα φυσικό άλλωστε αφού υπήρξαν οι πιο δραστήριοι και ένδοξοι Μακεδόνες βασιλείς και κυβέρνησαν τα ισχυρότερα βασίλεια. Ωστόσο, ήταν γνωστό και παραδεκτό στην ελληνική αρχαιότητα ότι οι Μακεδόνες βασιλείς προήλθαν από το γένος των Αργεαδών, των οποίων οι βασιλείς ισχυρίζονταν ότι κατάγονταν από τους Τημενίδες βασιλείς του Αργους και επομένως από τον Ηρακλή, ήταν δηλαδή Ηρακλείδες¹. Ο Ch. F. Edson, με βάση κυρίως το Διόδωρο Σικελιώτη², κατάρτισε έναν κατάλογο των Μακεδόνων βασιλέων και των μυθικών τους προγόνων, τον οποίο κρίνουμε χρήσιμο να παραθέσουμε παρακάτω αυτούσιο, μια και οι χρησμοί που έχουμε απλώνονται σχεδόν σ' όλο το φάσμα του³.

Οι Αργεάδες βασιλείς και οι μυθικοί τους πρόγονοι

Ηρακλής	Κοίνος
Υλλος	Τυρίμμας
Κλεοδαίος	Περδίκκας Α', αρχές Ζ' αι. π.Χ.
Αριστόμαχος	Αργαίος
Τήμενος	Φίλιππος Α'
Κίσσιος	Αέροπος Α'
Θέστιος	Αλκέτας
Μέρωψ	Αμύντας Α', περ. 540-498
Αριστοδαμίδας	Αλέξανδρος Α' ο Φιλέλλην, περ. 498-454
Φείδων	498-454
Κάρανος	Περδίκκας Β', περ. 454-413

1. Βλ. Η ρ ό δ. 5, 22, και Ch. F. E d s o n, Η Μακεδονία πριν από τον Φίλιππο, στο συλλογικό τόμο «Φίλιππος, βασιλεύς Μακεδόνων», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980, σ. 10 και 24.

2. Βλ. Δ ι ό δ. 7, 17.

3. Βλ. C h. F. E d s o n, ό.π., σ. 18.

Αρχέλαος Α', περ. 413-399
 Ορέστης, 396-393
 Αμύντας Β' ο Μικρός, 393-392
 Πausανίας, 393-392
 Αμύντας Γ', 393/2-369/8

Αλέξανδρος Β', 370/69-369/8
 Πτολεμαίος Αλωρίτης, 368-365
 Περδίκκας Β', 365-360
 Φίλιππος Β', 359-336
 Αλέξανδρος Γ' ο Μέγας, 336-323

Με τη βοήθεια και του παραπάνω καταλόγου ίσως δεν είναι άσκοπο να δούμε όλους τους χρησμούς, τους αναφερόμενους σε πρόσωπα που περιέχονται σ' αυτόν, έστω κι αν μερικοί από τους χρησμούς είναι ντυμένοι με το ένδυμα του μύθου.

Προχωρώντας με χρονολογική σειρά από τα παλιότερα χρόνια προς τα νεότερα, τους χρησμούς που θα δούμε μπορούμε να τους χωρίσουμε σε τέσσερις μικρές ομάδες, ως εξής:

1. Χρησμοί που αναφέρονται στην κάθοδο των Ηρακλειδών. Πρόκειται για μια ομάδα χρησμών που δείχνουν τους αγώνες και τις θυσίες των απογόνων του Ηρακλή, ώσπου να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Κατά τον Απολλόδωρο¹, μετά τον θάνατο του Ηρακλή τα παιδιά του ήρωα² κυνηγημένα από τον Ευρυσθέα εγκατέλειψαν τις Μυκήνες και ύστερ' από περιπλάνηση, προφανώς στη βορειότερη Ελλάδα, βρήκαν άσυλο στην Αθήνα, όπου όμως και πάλι απειλήθηκαν από τον τύραννο. Κατά τη συμπλοκή που επακολοιούθη εκεί, ο Ύλλος, γιος του Ηρακλή³, σκοτώνει τον Ευρυσθέα και οι Ηρακλείδες, ελεύθεροι πια, εισβάλλουν και κυριεύουν την Πελοπόννησο.

Αλλά, ύστερ' από ένα χρόνο, πέφτει λοιμός στην Πελοπόννησο, γιατί—σύμφωνα με χρησμό—η κάθοδος των Ηρακλειδών ήταν πρόωγη, γεγονός που αναγκάζει τους Ηρακλείδες να ξενιτευθούν και πάλι. Μετά από ένα διάστημα, ο Ύλλος, που πάντα νοιαζόταν για την επιστροφή των Ηρακλειδών στην πατρική γη, πήγε στους Δελφούς και «έπυθνάτο πώς άν κατέλθοιεν. ό δέ θεός εφησε περιμείναντας τόν τρίτον καρπόν κατέρχασθαι»⁴. Όπως φαίνεται, ο χρησμός δεν διευκρινίζει ποιος είναι ο «τρίτος καρπός» για τον οποίο μιλά, γι' αυτό κι ο Ύλλος, μπρος στην ασάφεια της χρησμικής γλώσσας⁵, αποφασίζει να περιμένει τρία χρόνια

1. Βιβλιοθ. 2, 8, 1 κ.ε.

2. Ο Απολλόδωρος (Βιβλιοθ. 2, 7, 8) παραθέτει κατάλογο των παιδιών του Ηρακλή.

3. Βλ. παραπάνω τον κατάλογο βασιλέων του Ch. F. Edson.

4. Απολλόδ., Βιβλιοθ. 2, 8, 2.

5. Για τη χρησμική γλώσσα βλ. Α. Κ. Καραδημητρίου, ό.π., σ. 83 κ.ε.

και στη συνέχεια επιχειρεί κάθοδο, αλλά αποτυχαίνει και ο ίδιος σκοτώνεται. Αργότερα, στην επόμενη γενεά, ο Αριστόμαχος ζητώντας και πάλι χρησμό για την κάθοδο των Ηρακλειδών παίρνει από την Πυθία την απάντηση: «Νίκην σοι φαίνουσι θεοί δι' ὄδοιο στενυγρῶν»¹. Και ο χρησμός αυτός, όπως και ο προηγούμενος, έχει όλα τα χαρακτηριστικά της χρησμικής γλώσσας, αφού «στενυγρή ὁδός» σημαίνει στενό πέρασμα, και τέτοιο μπορούσε να είναι και ο ισθμός ως προς την ξηρά, αλλά και ο πορθμός σε σχέση με τη θάλασσα. Ο Αριστόμαχος προτίμησε να προχωρήσει από τον ισθμό, αφήνοντας τον πορθμό και τις τριήρεις του, με αποτέλεσμα και αυτός να σκοτωθεί. Τελικά, όταν ανδρώθηκαν οι γιοι του Αριστόμαχου—τρίτη γενεά αυτή σε σχέση με τις δυο προηγούμενες, του Ὑλλου και του Αριστόμαχου—ζήτησαν και πάλι χρησμό από το μαντείο των Δελφών, το οποίο όμως ως απάντηση επανέλαβε τους δύο προηγούμενους χρησμούς του. Και καθώς ο Τήμενος, γιος του Αριστόμαχου, διαμαρτυρήθηκε λέγοντας πως οι χρησμοί αυτοί τους οδήγησαν σε αποτυχία, το μαντείο απάντησε ότι οι ίδιοι ευθύνονται για τις αποτυχίες τους, γιατί δεν μπόρεσαν να ερμηνεύσουν σωστά τους χρησμούς: «λέγειν γάρ οὐ γῆς ἀλλὰ γενεᾶς καρπὸν τρίτον καὶ στενυγρὰν τὴν εὐρυγᾶστορα, δεξιὰν κατὰ τὸν Ἴσθμόν, ἔχοντι τὴν θάλασσαν»².

Ὑστερ' ἀπ' αὐτά, ο Τήμενος επιχειρεί κι αυτός κάθοδο, με αποτυχία όμως αρχικά, που, κατά την Πυθία, οφειλόταν στο φόνο του μάντη Κάρνου. Με νέα ερώτησή του προς το μαντείο ο Τήμενος μαθαίνει πως πρέπει να εξοριστεί ο φονιάς του μάντη για δέκα χρόνια, να αποδοθούν τιμές στον Κάρνειο³ Απόλλωνα και να χρησιμοποιηθεί «ἡγεμών τριόφθαλμος»⁴. Τον τελευταίο τον βρίσκουν στο πρόσωπο του Οξύλου, ο οποίος ἴππευε σε μονόφθαλμο ἄλογο. Αυτός υπέδειξε στον Τήμενο να εισβάλει, διασχίζοντας τη θάλασσα, από τη Ναύπακτο στην Πελοπόννησο, την οποία και κυριεύει, επαληθεύοντας έτσι και τους προηγούμενους χρησμούς.

Ὅπως είπαμε παραπάνω, οι χρησμοί αυτοί, που αναφέρονται στην κάθοδο των Ηρακλειδών, απεικονίζουν τις προσπάθειες των απογόνων του Ηρακλή μέχρι να επιστρέψουν στην προγονική τους εστία. Στην πραγματικότητα όμως, πίσω από την κάθοδο των Ηρακλειδών φαίνεται πως εικονίζεται η κάθοδος στην Ελλάδα των Δωριέων, που θεωρούνταν

1. Ε υ σ έ β., Ευαγγ. προπαρ. 5, 20.

2. Βλ. Α π ο λ λ ὄ δ ., Βιβλιοθ. 2, 8, 2, και Ε υ σ έ β., Ευαγγ. προπαρ. 5, 20.

3. Ὅπως είναι γνωστό, τα Κάρνεια γιορτάζονταν αργότερα με ιδιαίτερη λαμπρότητα στη Σπάρτη.

4. Βλ. Α π ο λ λ ὄ δ ., Βιβλιοθ. 2, 8, 3, και Ε υ σ έ β., Ευαγγ. προπαρ. 5, 20.

κι αυτοί απόγονοι του Ηρακλή και πρόγονοι των Μακεδόνων¹. Ίσως η λαϊκή μνήμη να διατήρησε την ανάμνηση μιας σειράς προσπαθειών των Δωριέων, οι οποίες απλώθηκαν σε τρεις γενεές, έως ότου στεφθούν από επιτυχία, και οι δελφικοί χρησμοί εξηγούν και δικαιολογούν τις καθυστερήσεις και τις αποτυχίες των εισβολέων στο διάστημα αυτό².

2. Χρησμοί που αναφέρονται στην ίδρυση των Αιγών. Στην ομάδα αυτή έχουμε τρεις χρησμούς σχετικούς με την ίδρυση των Αιγών, που ήταν, όπως ξέρουμε, η πρώτη πρωτεύουσα της Μακεδονίας. Και οι τρεις εντάσσονται στη μεγάλη κατηγορία χρησμών αποικισμού, όπου ο ρόλος του μαντείου των Δελφών ήταν καίριος και πρωταγωνιστικός, αφού οι πιστοί δεν έπαιρναν μόνο τη συγκατάθεση και την ευλογία του θεού αλλά και χρήσιμες οδηγίες για την τοποθεσία της αποικίας. Έτσι, στον Αργείο Καρανό, που σκόπευε να ιδρύσει αποικία στη Μακεδονία, δόθηκε ο χρησμός:

*Φράζεο, δῖε Καρανέ, νόω δ' ἑμὸν ἔνθεο μῦθον·
ἐκπρολιπὼν Ἄργος τε καὶ Ἑλλάδα καλλιγύναικα
χώρει πρὸς πηγὰς Ἀλιάκμονος· ἔνθα δ' ἂν αἴγας
βοσκομένας ἐσίδης πρῶτον, τότε τοι χρεῶν ἔστιν
ζηλωτὸν ναίειν αὐτὸν γενεάν τε πρόπασαν*³.

Ο δεύτερος χρησμός, πάλι του μαντείου των Δελφών, αναφέρεται στον Περδίκκα τον Α' και είναι παραπλήσιος με τον προηγούμενο:

*Ἔστι κράτος βασιλείον ἀγανοῖς Τημενίδαισι
γαίης πλουτοφόροιο· δίδωσι γὰρ αἰγίοχος Ζεὺς.
ἀλλ' ἴθ' ἐπειγόμενος Βοττηίδα πρὸς πολύμηλον·
ἔνθα δ' ἂν ἀργικέρωτας ἴδης χιονώδεας αἴγας
ἐννηθέντας ἔπνω, κείνης χθονὸς ἐν δαπέδοισι
θῆε θεοῖς μακάρεσσι καὶ ἄστν κτίζε πόληος*⁴.

Το κείμενο του τρίτου χρησμού δε μας σώθηκε, έχουμε όμως μια παράφρασή του στα λατινικά, σύμφωνα με την οποία ο Αρχέλαος, γιος του Τημένου, πήγε στη Μακεδονία και οδηγημένος από μια κατσικά ιδρύσε πόλη, την οποία ονόμασε «Αιγαί», από το όνομα της κατσίκας⁵ (αἴξ-Αιγαί).

1. Πρβ. και Ηρόδ. 1, 56 και 8, 43.

2. Βλ. και Η. W. Parke - D. E. W. Wormell, ό.π., τ. 1, σ. 55-57.

3. Σχόλ. Κλήμ. Αλεξ., Προτροπ. 2, 11.

4. Διόδ. 7, 16.

5. Βλ. Υγιγ. Fab. CCXIX. Πρβ. και Η. W. Parke - D. E. W. Wormell, τ. 2, ό.π., σ. 93.

Μια πρόχειρη ματιά στους παραπάνω χρησμούς πείθει πως και οι τρεις έχουν κάποια κοινά στοιχεία: Όχι μόνο είναι χρησμοί αποικισμού, αλλά ανήκουν και στον τύπο των ετυμολογικών χρησμών, αφού και στους τρεις γίνεται προσπάθεια να δοθεί η ετυμολογία του ονόματος της πόλης των Αιγών και να αιτιολογηθεί η ονομασία της. Ακόμη, υπάρχει και στους τρεις το μοτίβο του ζώου-οδηγού, η κατσίκια, που με τη σιγουριά του ενστίκτου της οδηγεί με θεία θέληση τα βήματα του ανθρώπου¹. Αλλά και πέρα από αυτά, με τους δύο πρώτους χρησμούς συνδέεται η πρώτη πρωτεύουσα της Μακεδονίας με τους Αργεάδες, το Αργος και τους Τημενίδες, ενώ παράλληλα προσδιορίζεται και η θέση των Αιγών «πρός πηγάς Ἀλιάκμονος» σύμφωνα με τον πρώτο χρησμό και «Βοτηϊά προς πολύμηλον», περιοχή πάλι κοντά στον Αλιάκμονα, σύμφωνα με το δεύτερο χρησμό. Και, καθώς είναι γνωστό, η θέση αυτή των Αιγών επιβεβαιώθηκε και από τις πρόσφατες ανασκαφές της Βεργίνας². Τέλος, το μοτίβο της κατσίκας-οδηγού, που επανέρχεται και στους τρεις χρησμούς αλλά και το όνομα της πρώτης πρωτεύουσας της Μακεδονίας (Αιγαί), ίσως μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε πως η κύρια ασχολία των Μακεδόνων τα πρώιμα εκείνα χρόνια ήταν η κτηνοτροφία³.

3. Χρησμοί που αναφέρονται στο Φίλιππο Β'. Ο Φίλιππος, από τη στιγμή που εδραιώθηκε στο θρόνο της Μακεδονίας και ενοποίησε το βασίλειό του, δεν ήταν δυνατόν ν' αδιαφορήσει μπρος στην πανελλήνια αίγλη του μαντείου των Δελφών. Εκτιμώντας σωστά τη σημασία του θρησκευτικού στοιχείου στη διαμόρφωση της πολιτικής στην αρχαιότητα, αναζητούσε την ευκαιρία για να κερδίσει την εύνοια του πρώτου θρησκευτικού κέντρου της αρχαίας Ελλάδας. Και η ευκαιρία αυτή δόθηκε με τον Γ' ιερό πόλεμο, που ξέσπασε, επειδή οι Φωκείς πήραν τα χρήματα του μαντείου. Τότε ο Φίλιππος, σε μια επίδειξη ευσέβειας, οδήγησε τους στρατιώτες του—στεφανωμένους με φύλλα δάφνης, «σαν να ήταν αρχηγός τους ο θεός»—κατά των ιερόσυλων Φωκέων, που έντρομοι πέταξαν τα όπλα τους και τράπηκαν σε φυγή⁴. Αποτέλεσμα της ανά-

1. Για όλα αυτά βλ. Α. Κ. Καραδημητρίου, *ό.π.*, σ. 40, 56 και 58.

2. Βλ. και Μαν. Ανδρόνικου, *Οι βασιλικοί τάφοι των Αιγών (Βεργίνας)*, στο συλλογικό τόμο «Φίλιππος, βασιλεύς Μακεδόνων», σ. 188.

3. Το όνομα «Αιγαί» πρέπει να σήμαινε περίπου «αιγότοπος». Πρβ. και Δ. Χρυσόστομ. 4, 71: «Ἡ οὐκ αἰπόλος ἦν ὁ Ἀρχέλαος οὐδὲ ἦλθεν εἰς Μακεδονίαν αἶγας ἐλαύνων». Βλ. ακόμη ὅσα λέει ο Αλέξανδρος προς τους Μακεδόνες: «Φίλιππος παραλαβὸν ὑμᾶς πλανήτας καὶ ἀπόρους ἐν διφθέραις τοὺς πολλοὺς νέμοντας ἀνὰ τὰ ὄρη πρόβατα ὀλίγα, γλαμύδας μὲν ὑμῖν ἀντὶ τῶν διφθερῶν φορεῖν ἔδωκε, κατήγαγε δὲ ἐκ τῶν ὄρων ἐς τὰ πεδία...» (Αρριαν., *Ανάβ.* 7, 9, 2).

4. Βλ. και G. Cawkwell, *Ο Φίλιππος και η δελφική αμφικτιονία*, στο συλλογι-

μειξης του Φιλίππου στον ιερό πόλεμο δεν ήταν μόνο η αύξηση του κύρους του και η δημιουργία εντυπώσεων για την ευσέβειά του, αλλά προπάντων ο έλεγχος της δελφικής αμφικτιονίας και ίσως και η εύνοια της Πυθίας, τόση, ώστε αργότερα η τελευταία να κατηγορείται από το Δημοσθένη ως «φιλιππίζουσα»¹.

Οι χρησμοί που έχουμε για το Φίλιππο είναι έξι συνολικά και είναι όλοι δελφικής προέλευσης. Ας αρχίσουμε με το χρησμό που βρέθηκε σε επιγραφή της αρχαίας Ολύμπου. Σύμφωνα μ' αυτόν, ο Απόλλωνας εμφανίζεται να ευλογεί μια συνθήκη φιλίας και συμμαχίας ανάμεσα στους Ολυνθίους και στο Φίλιππο και ορίζει τις οφειλόμενες τιμές και θυσίες προς τους θεούς². Είναι φανερό ότι ο χρησμός αυτός δόθηκε πριν ο Φίλιππος υποτάξει την Όλυμπο, όταν ο Μακεδόνας βασιλιάς δεν ήθελε ακόμη να έχει ανοιχτό μέτωπο με τους Ολυνθίους³.

Ένας άλλος χρησμός, διατυπωμένος σε μορφή παροιμίας, παραγέλλει στο Φίλιππο: «Άργυρέαις λόγχαισι μάχου και πάντα κρατήσεις». Για το χρησμό αυτό στο λεξικό του Ησύχιου, στο λήμμα «αργυρέαι λόγχαι», διαβάζουμε: «αργυρέαι λόγχαι. οίμισθοφόροι». Απ' την άλλη μεριά, στο λήμμα «αργυρέα-αργυρά» το λεξικό της Σούδας γράφει: «αργυρέα άργυρά· και παροιμία “αργυρέαις λόγχαισι μάχου, και πάντα κρατήσεις”, επί των δώροις τινά πείθειν πρὸς τὰ δυσκατόρθωτα παραινούτων. Τοῦτον γάρ τὸν χρησμὸν ἡ Πυθία ἔχρησε Φιλίππῳ, αἰνιττομένη διὰ προδοσίας περιέσεσθαι τῆς Ἑλλάδος». Η δεύτερη ερμηνεία της Σούδας φαίνεται πιο κοντά στα πράγματα, αν ληφθεί υπόψη πως η χρησιμοποίηση χρημάτων για πολιτικές δωροδοκίες ήταν μέρος της διπλωματίας του Φιλίππου⁴.

Ο επόμενος χρησμός προφανώς έχει σχέση με τις ιστορίες γύρω από τη θεϊκή καταγωγή του Μ. Αλεξάνδρου. Κατά τον Πλούταρχο⁵, ο Φίλιππος είδε κάποτε από την κλειδαρότρυπα τη γυναίκα του Ολυμπιάδα να είναι ξαπλωμένη στο κρεβάτι με ένα μεγάλο φίδι δίπλα της. Σε σχετική ερώτηση προς το μαντείο των Δελφών για το περιεργό γεγονός, ο Φίλιππος πήρε την απάντηση πως πρέπει να σέβεται ιδιαίτερα τον Άμμωνα Δία και πως θα χάσει το μάτι εκείνο με το οποίο είδε το θεό με μορφή φιδιού να κοιμάται με την Ολυμπιάδα⁶. Σημειώνουμε ότι η τιμωρία του

κό τόμο «Φίλιππος, βασιλεύς Μακεδόνων», σ. 82 κ.ε.

1. Πλουτ., Δημοσθ. 19.

2. Βλ. Η. W. Park e - D. E. W. Wormell, τ. 2, ό.π., σ. 105.

3. Βλ. και G. T. Griffith, Ο Φίλιππος ως στρατηγός και ο μακεδονικός στρατός, στο συλλογικό τόμο «Φίλιππος, βασιλεύς Μακεδόνων», σ. 72.

4. Βλ. και G. T. Griffith, ό.π., σ. 71.

5. Αλέξ. 3.

6. Όπως είναι ευνόητο, με το χρησμό αυτόν γίνεται υπαινιγμός για την καταγωγή

Φιλίππου εντάσσεται στην πίστη των αρχαίων Ελλήνων, σύμφωνα με την οποία, όσοι βλέπουν τους θεούς με τρόπο που δε θα 'πρεπε, χάνουν την όρασή τους, και υπενθυμίζουμε ότι ο Φίλιππος είχε χάσει το ένα του μάτι στη μάχη. Με τον Αλέξανδρο έχει σχέση και ο χρησμός που ακολουθεί. Συγκεκριμένα, σε ερώτηση του Φιλίππου «τίς ἄρα μετ' αὐτὸν βασιλεύσει», δόθηκε η απάντηση: «Φίλιππε, ἐκείνος ὅλης τῆς οἰκουμένης βασιλεύσει καὶ δόρατι πάντα ὑποτάξει, ὅστις τὸν Βουκέφαλον ἀλλόμενος διὰ μέσης τῆς πόλεως διοδεύσει». Ὅπως εἶναι γνωστό, δαμαστής του Βουκέφαλου υπήρξε ο Αλέξανδρος¹.

Οι δυο τελευταίοι χρησμοί, διαφορούμενοι και οι δύο, αναφέρονται στο τέλος του Φιλίππου. Κατά τον ένα, ο Φίλιππος προειδοποιήθηκε να φυλάγεται από τέθριππο ἄρμα. Τελικά, δε σκοτώθηκε βέβαια από ἄρμα αλλά από ξίφος, που όμως στη λαβή του είχε σκαλισμένο ένα τέθριππο ἄρμα². Ο ἄλλος χρησμός, που δόθηκε ως απάντηση σε ερώτηση του Φιλίππου «εἰ κρατήσῃ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν» και ενώ ο Μακεδόνας βασιλιάς ετοιμαζόταν να εκστρατεύσει κατά της Περσίας, ήταν: «Ἔσται μὲν ὁ ταῦρος, ἔχει τέλος, ἔστιν ὁ θύσων». Επειδή, ὅπως εἶπαμε, ο χρησμός εἶναι διαφορούμενος, ο Φίλιππος τον ερμήνευσε ὅπως τον συνέφερε, ὅτι δηλαδή το μαντείο πρόλεγε το θάνατο του Πέρση βασιλιά. Αλλά κατά το Διόδωρο Σικελιώτη, «τό δ' ἄληθές οὐχ οὕτως εἶχεν, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐσήμαινεν ἐν πανηγύρει καὶ θεῶν θυσίαις τὸν Φίλιππον ὥσπερ τὸν ταῦρον ἐστεμμένον σφαγήσεσθαι»³.

4. Χρησμοί που αναφέρονται στο Μ. Αλέξανδρο. Ἦδη, μιλώντας για τους χρησμούς προς το Φίλιππο, εἶχαμε την ευκαιρία να δούμε δύο απ' αυτούς που αφορούσαν και τον Αλέξανδρο: Ο ένας, ὅπως εἶδαμε, ἔκανε υπαινιγμό για τη θεϊκή καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Ἄμμωνα Δία, ενώ ο ἄλλος εἶχε σχέση με τον Αλέξανδρο και το περίφημο ἄλογο, το Βουκέφαλο. Στις γραμμές που ακολουθούν, θα μνημονεύσουμε ἔξι χρησμούς· απ' αυτούς, οι τέσσερις πρώτοι απευθύνονται προς τον Αλέξανδρο, ενώ οι ἄλλοι δύο δεν απευθύνονται προς τον ἴδιο, οπωσδήποτε ὅμως ἔχουν ιδιαίτερη σχέση μ' αὐτόν.

του Αλεξάνδρου από τον Ἄμμωνα Δία.

1. Βλ. Πλουτ., Αλέξ. 6, και H. W. Parke - D. E. W. Wormell, τ. 2, ὁ.π., σ. 205.

2. Val. Max. 1, 8. Ὅπως εἶναι γνωστό, ο Φίλιππος δολοφονήθηκε από τον Πausania, ενώ γιόρταζε τους γάμους της κόρης του Κλεοπάτρας.

3. Βλ. Διοδ. 16, 91. Για το θάνατο του Φιλίππου βλ. και N. G. L. Hammond, Το τέλος του Φιλίππου, στο συλλογικό τόμο «Φίλιππος, βασιλεύς Μακεδόνων», σ. 168 κ.ε.

Ας κάνουμε αρχή με δύο χρησμούς του μαντείου των Δελφών. Μετά τη μάχη στα Άρβηλα και ενώ ο Αλέξανδρος αδυνατούσε να βρει κατάλληλο πέρασμα για την πορεία του προς τα Σούσα, λέγεται ότι παρουσιάστηκε μπροστά του κάποιος ντόπιος, Λύκιος στην καταγωγή και ντυμένος με προβιά λύκου, ο οποίος εθελοντικά οδήγησε με επιτυχία τον Αλέξανδρο από άλλο δρόμο. Το περιστατικό αυτό θεωρήθηκε ως πραγματοποίηση ενός παλιού χρημού της Πυθίας, η οποία είχε προφητέψει για τον Αλέξανδρο, όταν αυτός ήταν ακόμη παιδί, πως ένας λύκος θα γίνει οδηγός του στην εκστρατεία κατά της Περσίας¹. Όπως εύκολα φαίνεται, ο χρησμός, εκτός από τη χρονική αοριστία που εκφράζει, περιέχει το μοτίβο του ζώου-οδηγού (λύκος) και η κατ' αυτόν τον τρόπο πραγματοποίησή του στηρίζεται στο λογοπαίγνιο Λύκιος-λύκος, το οποίο ενισχύεται ακόμη περισσότερο με την προβιά λύκου που φορούσε ο εθελοντής αυτός οδηγός².

Ο επόμενος χρησμός έχει σχέση με την επίσκεψη του Αλεξάνδρου στους Δελφούς. Κατά τον Πλούταρχο, ο Αλέξανδρος επισκέφτηκε το μαντείο σε μέρες αποφράδες, κατά τις οποίες δε δίνονταν χρησμοί, γι' αυτό και η Πυθία αρνήθηκε να χρησιμοδοτήσει. Αδυνατώντας να την μεταπεισεί ο νεαρός βασιλιάς, την έσυρε με τη βία προς το ναό, οπότε η Πυθία, μπρος στην επιμονή και την ορμητική βιασύνη του, είπε: «άνίκητος εί, ώ παί». Σαν τ' άκουσε αυτό ο Αλέξανδρος, απάντησε πως δεν του χρειαζόταν πια άλλο μάντευμα, γιατί το χρησμό που ήθελε τον πήρε³. Ο κάπως ιδιόμορφος αυτός χρησμός στηρίζεται στην πίστη των Αρχαίων, σύμφωνα με την οποία λόγια ειπωμένα αυθόρμητα, έστω και με άλλη σημασία, μπορούν να θεωρηθούν εμπνευσμένα και προφητικά και να φέρουν το επιθυμητό αποτέλεσμα στον άμεσο αποδέκτη τους⁴.

Οι δύο χρησμοί που ακολουθούν προέρχονται από το μαντείο του Άμμωνα Δία στη Λιβύη. Και του μαντείου αυτού η φήμη στην αρχαιότητα ήταν μεγάλη, γι' αυτό και εύλογα ο Αλέξανδρος θέλησε να το επισκεφθεί, παρά τους κινδύνους και τις δυσκολίες που είχε τότε μια πορεία μέσα από την έρημο⁵. Πολλά έχουν γραφεί γι' αυτή την επίσκεψη, ωστόσο δεν είναι γνωστό ούτε ποιες ερωτήσεις έκανε ο Αλέξανδρος προς το μαντείο, όταν βρέθηκε μόνος μέσα στο ιερό για να πάρει χρησμό, ούτε

1. Βλ. Π λ ο υ τ., Αλέξ. 37, Π ο λ υ α ι ν. 4, 3, 27, και Δ ι ό δ. 17, 68, 5.

2. Βλ. και Α. Κ. Κ α ρ α δ η μ η τ ρ ί ο υ, ό.π., σ. 53-54, 58-59 και 93-95.

3. Βλ. Π λ ο υ τ., Αλέξ. 14, Δ ι ό δ. 17, 93, 4, και W. W. T a r n, ό.π., σ. 338 κ.ε.

4. Π ρ β. Δ ι ό δ. 16, 27, 1, Η ρ ό δ. 1, 63, 1 και 8, 114, 2 και 9, 91, 2 κ.τ.λ. Βλ. επίσης W. R. H a l l i d a y, Greek Divination, London 1913, σ. 47 κ.ε.

5. Βλ. και Π λ ο υ τ., Αλέξ. 26.

και ποιες απαντήσεις πήρε. Πιθανόν να ζήτησε και να πήρε χρησμό για τους φονιάδες του πατέρα του Φιλίππου Β', για τη διάρκεια της εξουσίας του ή για τα μελλοντικά του σχέδια. Οι «απόρρητες μαντείες», για τις οποίες κάνει λόγο ο Αλέξανδρος σε επιστολή προς τη μητέρα του, έμειναν για πάντα απόρρητες, αφού μητέρα και γιος δεν συναντήθηκαν ποτέ πια ύστερ' από την επίσκεψη του τελευταίου στον 'Αμμωνα Δία¹. Αντίθετα, εκείνο που ακούστηκε δημόσια και γνωστοποιήθηκε ευρύτερα ήταν η προσφώνηση του ιερέα του μαντείου, ο οποίος θέλοντας να κάνει φιλοφρόνηση προς τον Αλέξανδρο, του απηύθυνε με σπασμένα ελληνικά τη φράση «ὦ παιδῖος» (=ὦ παῖ Διός) προφανώς αντί «ὦ παιδίον». Και ο Αλέξανδρος, αρπάζοντας αστραπιαία την ευκαιρία, δέχτηκε με χαρά το λάθος και άφησε να διαδοθεί ότι ήταν ένας αυθόρμητος χρησμός, που τον ονόμαζε γιο του Δία².

Ο Αλέξανδρος, πριν από το θάνατό του, φαίνεται πως συμβουλευτήκε το μαντείο του 'Αμμωνα Δία και δεύτερη φορά. Όταν πέθανε ο αγαπημένος του φίλος Ηφαιστίων, ο Αλέξανδρος έκανε όλες τις ετοιμασίες, ώστε να αποδοθούν στο νεκρό τιμές ήρωα, παράλληλα όμως έστειλε ανθρώπους του στο μαντείο για να ρωτήσουν, αν ο Ηφαιστίων έπρεπε να τιμηθεί ως ήρωας ή ως θεός. Η απάντηση ήταν πως έπρεπε να τιμηθεί ως ήρωας και ο Αλέξανδρος ακολούθησε πρόθυμα τη συμβουλή του μαντείου³.

Οι δυο επόμενοι χρησμοί, καθώς προαναφέραμε, δεν απευθύνονται άμεσα προς τον Αλέξανδρο. Ο ένας απ' αυτούς, του μαντείου των Δελφών, δόθηκε στους Θηβαίους, μετά την «εκ θεμελίων» καταστροφή της Θήβας από τον Αλέξανδρο. Σε ερώτηση λοιπόν των Θηβαίων «εἰ ὄλωσ ποτὲ ἀνακτίσονται Θήβας», το μαντείο απάντησε:

*Ἐρμῆς τ' Ἀλκίδης καὶ ἱμαντομάχος Πολυδευκῆς
οἱ τρεῖς ἀθλήσαντες ἀνακτίσσουσί σε, Θήβη.*

Ο χρησμός αυτός θεωρήθηκε ότι πραγματοποιήθηκε με τον εξής τρόπο: Σε αγώνες, που κάποτε οργάνωσε ο Αλέξανδρος, ο Θηβαίος Κλειτόμα-

1. Βλ. και Π λ ο υ τ., Αλέξ. 27.

2. Π λ ο υ τ., Αλέξ. 27. Ο χρησμός αυτός μας θυμίζει τον αντίστοιχο που πήρε ο Αλέξανδρος από τους Δελφούς, και ο τρόπος ερμηνείας του (παῖ δίος=παῖ Διός) μας φέρνει στο νου το όνειρο του Αλεξάνδρου κατά την πολιορκία της Τύρου, όπου η λέξη «Σάτυρος» (=Σά Τύρος) σήμαινε κατάληψη της Τύρου. (Βλ. και Α. Κ. Κ α ρ α δ η μ η τ ρ ί ο υ, Τα όνειρα στην ελληνική αρχαιότητα και η σχέση τους με τους χρησμούς, «Παρνασσός» 24, 1982, 222. Βλ. όμως και Η. W. P a r k e, The Oracles of Zeus (Dodona-Olympia-Ammon), Oxford 1967, σ. 222 κ.ε., και W. W. T a r n, ό.π., σ. 347 κ.ε.).

3. Βλ. Α ρ ρ ι α ν., Ανάβη. 7, 14, 7 και 7, 23, 6, και Π λ ο υ τ., Αλέξ. 72.

χος νίκησε στην πάλη (Ερμής) όλους τους αντιπάλους του και, κατά τα καθιερωμένα, εμφανίστηκε μπροστά στον Αλέξανδρο για να στεφανωθεί. Ο βασιλιάς ζήτησε το όνομα και την πατρίδα του νικητή και ο Κλειτόμαχος ανέφερε μόνο το όνομά του λέγοντας πως δεν είχε πατρίδα. Όταν νίκησε για δεύτερη φορά σε παγκράτιο (Αλκίδης = Ηρακλής) και ήρθε μπρος στον Αλέξανδρο για να ξαναστεφανωθεί, πάλι είπε μόνο το όνομά του ξανατονίζοντας πως δεν είχε πατρίδα. Ο Αλέξανδρος κατάλαβε πως ο νικητής ήταν Θηβαίος, και μολονότι ήταν πολύ οργισμένος εναντίον των Θηβαίων γιατί είχαν αποστατήσει, υποσχέθηκε πως αν ο Κλειτόμαχος νικούσε για τρίτη φορά σε πυγμαχία (Πολυδεύκης), θα ξανάχιζε τη Θήβα για χάρη του. Πραγματικά ο Κλειτόμαχος κέρδισε λαμπρή νίκη και στην πυγμαχία και ο Αλέξανδρος πραγματοποίησε την υπόσχεση που έδωσε¹.

Ο τελευταίος χρησμός που μας μένει αναφέρεται στον περίφημο κατά την αρχαιότητα Γόρδιο δεσμό. Σύμφωνα με το χρησμό αυτόν, όποιος θα έλυne το δεσμό του ζυγού της άμαξας, αυτός ήταν προορισμένος να εξουσιάσει στην Ασία². Καθώς μας πληροφορεί ο Αρριανός, ο Αλέξανδρος δεν μπορούσε να λύσει το δεσμό, δεν ήθελε όμως να τον αφήσει και άλυτο, για να μη δημιουργηθούν δυσάρεστες εντυπώσεις, γι' αυτό «οί μὲν λέγουσι ὅτι πάισας τῷ ξίφει διέκοψε τὸν δεσμόν καὶ λελύσθαι ἔφην»³.

Απ' όσα έχουν εκτεθεί παραπάνω, φαίνεται πως ανάμεσα στον Αλέξανδρο και στα μαντεία υπήρξαν σχέσεις που ήταν καλές και κινήθηκαν μέσα σε πλαίσια αμοιβαίου σεβασμού και εκτίμησης. Όπως είδαμε, και τα μαντεία φέρθηκαν με ευγένεια και φιλοφρόνηση απέναντι στο νεαρό βασιλιά, αλλά και ο Αλέξανδρος έδειξε σεβασμό σ' αυτά, στους θεούς και στις θρησκευτικές παραδόσεις. Μάλιστα, έχει γεννηθεί το ερώτημα—πράγμα που δεν έχει συμβεί με το Φίλιππο, μολονότι ο τελευταίος εμφανίστηκε θεαματικά, όπως προαναφέραμε, ως προστάτης του ιερού των Δελφών—αν η στάση αυτή του Αλεξάνδρου προς τους χρησμούς και τα μαντεία οφειλόταν σε πολιτική σκοπιμότητα ή σε πραγματική θρησκευτική πίστη, σε συνδυασμό και με την πίστη για τη θεϊκή του καταγωγή⁴.

1. Βλ. Τ ζ έ τ ζ η, Ιστορ. 7, 410 κ.ε.

2. Α ρ ρ ι α ν., Ανάβ. 2, 3, 6, και Π λ ο υ τ., Αλέξ. 18. Για τη μαγική σημασία του Γόρδιου δεσμού βλ. J. G. F r a z e r, The Golden Bough, A Study in Magic and Religion, τ. 1, London 1900 (β' εκδ.), σ. 403.

3. Α ρ ρ ι α ν., Ανάβ. 2, 3, 7.

4. Βλ. σχετικά Ε υ α γ γ. Δ. Σ δ ρ ά κ α, Ο Μέγας Αλέξανδρος ως υιός του Θεού 'Αμμωνος-Διός, «Επιστ. Επετηρ. Θεολ. Σχολ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης» ΙΣΤ' (1971) 34 κ.ε., και Δ η μ. Κ. Σ α μ σ ά ρ η, Ο Μ. Αλέξανδρος και η ψυχολογική οργάνωση του στρατού του, συλλογικός τόμος «Μέγας Αλέξανδρος» Αφιέρωμα της Εται-

Φυσικά, εμείς δεν είμαστε σε θέση να πούμε αν και κατά πόσο ο Αλέξανδρος πίστευε στους θεούς και στη θεϊκή του καταγωγή, μολονότι ο Πλούταρχος, σχετικά με την τελευταία, μας βεβαιώνει ότι αυτή υπηρέτούσε πολιτική σκοπιμότητα¹. Ωστόσο, η όλη συμπεριφορά του προς τα μαντεία και τους χρησμούς δείχνει πως ο Αλέξανδρος δεν ήταν ο τύπος του πιστού που γεμάτος δέος ατενίζει τους θεούς ή τους εκπροσώπους τους, γιατί προφανώς ένας τέτοιος πιστός δε θα τολμούσε να σύρει την Πυθία με τη βία προς τον τρίποδα ούτε και θα σκεφτόταν να λύσει με το ξίφος το Γόρδιο δεσμό. Αντίθετα, οι ενέργειές του αποκαλύπτουν έναν ευστροφο ηγέτη με θέληση και πίστη στον εαυτό του, έναν ηγέτη που ήξερε να συνδυάζει θαυμάσια την ερμηνεία των χρησμών με την ψυχολογική στρατηγική² και να χρησιμοποιεί τη δύναμη της πίστης και της ελπίδας³. Οι θεοί τον έχρισαν ανίκητο και γιο τους και δεν του αρνήθηκαν το ξίφος στη λαμπρή του πορεία⁴. Αλλά κι ο Αλέξανδρος υπήρξε αντάξιος τους· δε νικήθηκε παρά μόνο από τον εαυτό του, έζησε «σαν θεός με ανθρώπινη τύχη» και μπόρεσε να παρασύρει στο διάβα του όχι μόνο τους εχθρούς, αλλά και την τύχη και τους καιρούς και τους τόπους⁵.

Α. Κ. ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ρειάς Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 204 κ.ε.

1. Π λ ο υ τ., Αλέξ. 28. Βλ. και W. W. T a r n, ό.π., σ. 350-351.

2. Βλ. Δ. Σ α μ σ ά ρ η, ό.π., σ. 204.

3. Πρβ. και Δ ι ό δ. 17,93,4: «...πιστεύων ταίς τών Μακεδόνων ἀρεταίς και τοίς χρησμοίς ἐλπίδας εἶχε κρατήσῃν τών βαρβάρων· τήν μὲν γάρ Πυθίαν ἀνίκητον αὐτὸν ἀνομακῆναι, τὸν δ' Ἄμμωνα συγκεχωρηκῆναι τῆς ἀπάσης τῆς γῆς ἐξουσίαν».

4. Α ρ ρ ι α ν., Ανάβ. 2, 3, 8: «ἀπηλλάγη δ' οὖν (ο Αλέξανδρος) ἀπὸ τῆς ἀμάξης αὐτός τε και οἱ ἄμφ' αὐτὸν ὡς τοῦ λογίου τοῦ ἐπὶ τῇ λύσει τοῦ δεσμοῦ ξυμβεβηκότος. Και γάρ και τῆς νυκτός ἐκείνης βρονταί τε και σέλας ἐξ οὐρανοῦ ἐπεσήμηναν· και ἐπὶ τούτοις ἔθνε τῇ ὕστεραια Ἄλέξανδρος τοίς φήνασι θεοίς τά τε σημεῖα και τοῦ δεσμοῦ τήν λύσιν».

5. Π λ ο υ τ., Αλέξ. 26.

SUMMARY

A. Karadimitriou, The Macedonian kings and the oracles.

In this short study the oracles with reference to the Macedonian kings and their mythical ancestors are briefly mentioned and commented upon. Those oracles are divided into four groups: 1. Oracles referring to the descent of the Heraclidae, which illustrate the struggles of the Dorians — ancestors of the Macedonians—up to their settlement in Greece. 2. Oracles referring to the foundation, the name and site of ancient Aigai, the first capital of Macedonia. 3. Oracles referring to the life, the political activities and the last period of the king of Macedonia Philip II and 4. Oracles referring to Alexander the Great, which give evidence of the young Macedonian king's activities and his attitude towards divination and oracles. Please note that for reasons mentioned in the study, the oracles are presented without any challenge as to the authenticity of their origins.